

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ БУЛІНГУ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ****LEGAL LIABILITY FOR BULLYING: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS**

Ковбас І.В., д. ю. н.,

доцент кафедри публічного права, юридичний факультет
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Торончук І.Ж., к. ю. н.,

доцент кафедри Європейського права і порівняльного правознавства
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Крайній П.І., асистент кафедри публічного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У сучасному світі, де посилюється роль та вплив різноманітних соціальних мереж, відбуваються зміни у структурі як суспільства в цілому, так і взаємодій кожного його учасника. Вищевикладене зумовлює необхідність перегляду ставлення до явищ, які раніше не викликали занепокоєння. Безумовно, явище булінгу для українського суспільства є надзвичайно важливим та актуальним. Законодавство нашої країни взяло за основу розуміння булінгу, сформулювалося і постулювалося в західних країнах. Внесено важливі зміни до нормативно-правових актів, що стосуються адміністративної відповідальності за булінг, надано визначення поняття булінгу, виведено його ознаки. Але, як показує практика правозастосування положень про притягнення до відповідальності за булінг, законодавець, навмисне чи випадково, обмежився можливістю залучення за дії, що кваліфікуються як булінг, лише у рамках Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). І таке явище закріплюється щодо лише навчального процесу. Визначається перелік таких спеціальних суб'єктів, як вчителі, учні та інші особи. Існує також судова практика щодо застосування КУпАП за булінг. Однак у зв'язку з тим, що дуже часто неповнолітні піддаються різноманітному психологічному тиску та діям, які призводять до тяжких психологічних наслідків (травм, захворювань), адміністративної відповідальності за такі дії буде недостатньо. Мета нашої статті – обґрунтування внесення змін до Кримінального кодексу України; визначення нового складу кримінального правопорушення за вчинення булінгу, посилення відповідальності та покарання.

Ключові слова: булінг, насильство, адміністративно-правові засоби протидії булінгу як різновиду насильства, юридична відповідальність, правопорушення.

In the modern world, where the role and influence of various social networks is constantly increasing, there are numerous changes in the structure of society in general and, in particular, in the interaction of each of its participants. As a result, there is an urgent need to reconsider the attitude towards previously unimportant phenomena. Undoubtedly, the problem of bullying is extremely important and relevant for Ukrainian society. The legislation of our country, formulated and adopted in Western countries, has always been based on the concept of tyranny. Recently, however, important changes have been made to the legal acts establishing administrative responsibility for bullying. In addition, a definition of the concept of bullying is given, taking into account the main signs and symptoms. On the other hand (as evidenced by the practice of comparing anti-bullying norms), the legislator voluntarily or involuntarily limited himself to prosecution only for events that qualify as bullying in accordance with the Law on Administrative Offenses. Ukrainian Crimes (hereinafter – KAU). Also, this phenomenon is solved only in relation to the educational process, with an emphasis on specific topics, such as teachers and students. There is also legal practice of applying CAOU to bullying. However, administrative responsibility for such violations will not be enough, since very often minors are subjected to various psychological influences and actions that lead to severe psychological consequences (injury, illness). The purpose of this article is to motivate changes to the Criminal Code of Ukraine, identify the essence of the new corpus delicti for bullying, increase responsibility and punishment for it.

Key words: bullying, violence, administrative and legal means of combating bullying as a form of violence, legal liability, delict.

Значні зміни в економічній, соціальній сферах життєдіяльності сучасного суспільства, активна інформатизація та комп'ютеризація суспільних відносин призводять в той же час і до підвищення рівня конфліктності, прояву агресії у міжособистісних відносинах. Новим, але вже звичним є збільшення випадків систематичного та тривалого негативного впливу учнів один на одного, у тому числі із залученням великої кількості учасників, або сторонніх користувачів, які долучаються до проведення занять на різноманітних платформах Google Meet, Zoom тощо, і чинять громадський тиск однієї чи групи учнів. Проблеми тривалих агресивних дій активно виявляються у навчальній та поза навчальні періоди і стають дедалі помітнішими. Цьому зокрема сприяють соціальні мережі.

У науковій літературі таке явище отримало назву «булінг». Його дефініція сьогодні визначається як «систематичнеагресивне переслідування і цькування, залякування із застосуванням фізичної сили з метою примусу або домінування», дана дефініція стала визнаним міжнародним терміном» [1]. Поняття «булінг» раніше не було відомо вітчизняній правовій науці. В англійській мові він має кілька граматичних означень, які на українській мові

розуміються як забіяка, грубіян, гвалтівник тощо. Відповідно дія яка вчиняється булером називають «bullying» яке в перекладі означає залякування, травлення, цькування тощо. Норвезький дослідник Д. Ольвеус визначив це явище яке відбувається у освітньому (шкільному) колективі як ситуацію коли саме учень «неодноразово тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня або кількох учнів» [2, с. 57–76]. Тобто, як бачимо з даного визначення таке явище може мати місце у відносинах, які складаються між особами що перебувають у певному соціальному та професійному зв'язку. До таких суб'єктів ми можемо віднести вчителів та учнів. Однак, на сьогоднішній день відсутнє актуальне визначення такого поняття. Через це в різних наукових колах обговорюється дане явище. В той же час є нормативне закріплення даного явища яке з-поміж іншого розкриває його як соціальну так і правову природу.

Метою статті є здійснення дослідження нормативно-правових актів вітчизняного законодавства, яким регулюється питання юридичної відповідальності за вчинення булінгу та відповідної судової практики, яка склалась після внесення даної категорії до переліку адміністративних правопорушень які передбачені у Кодексі України про

адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та аргументування необхідності запровадження кримінальної відповідальності за булінг. В нашій державі поняття «булінг» отримало нормативно-правове закріплення на рівні законів, серед яких слід виділити: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (травленню)» № 2657-VIII від 18 грудня 2018 року [3], КУпАПу [4] та Закону України «Про освіту» № 2145-VIII від 5 вересня 2017 року [5]. Всі вищеперераховані нормативно-правові акти містять визначення булінгу.

У наведених нормативно-правових актах булінг (травлення) визначається як «дії учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що здійснюються щодо малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою по відношенню до інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого міг бути або була заподіяна шкода психічному чи фізичному здоров'ю потерпілого» [3]. Доповнення КУпАП таким складом адміністративного правопорушення свідчить про бажання законотвора підкреслити соціальну значущість негативних проявів такого явища.

З метою запобігання випадкам зловживання та встановлення чітких меж (кордонів), яке саме діяння слід вважати булінгом, законодавець надає перелік його ознак у Законі України «Про освіту». Законодавчо регламентовані такі типові ознаки булінгу як:

- 1) систематичність дії (повторюваність) – одноразове знущання не може вважатися булінгом;
- 2) обов'язковість участі у даному процесі таких сторін: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі;
- 3) вчинення певних дій принизливого характеру що мають бути чітко спрямовані певній особі чи певному колу осіб, які виступатимуть у ролі жертви;
- 4) дії або бездіяльність кривдника, що спричиняють психічну та/або фізичну шкоду, страх, тривогу, приниження, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або заподіяння соціальної ізоляції потерпілого (в цьому випадку важливий аспект внутрішнього (суб'єктивного) сприйняття жертвою) [5].

Як зазначає Р. Семпсон, булінг можна рахувати в якості першого кроку до злочинної поведінки. Із 60 % з тих, хто був визначений кривдником у 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до 24 років, а 35–40 % скоїли три чи більше тяжкі злочини до досягнення 25-річного віку [6]. Проаналізувавши такі статистичні відомості, які стосуються аналізу американського підліткового суспільства можна сказати що правове регулювання булінгу є надзвичайно актуальним завданням. Це обумовлюється тим, що у таких осіб під час вчинення подібних дій посилюються прояви жорстокості. Ми вважаємо що булінг може стати першим кроком на шляху до тяжких діянь, а тому необхідно посилити юридичну відповідальність шляхом внесення конкретних змін Кримінального кодексу України (далі – КК України). Але перш ніж запропонувати такі зміни необхідно проаналізувати особливості юридичної відповідальності за булінг у нашій державі.

Відповідно до статті 173-4 КУпАП: «булінг (травлення), тобто діяння учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що здійснюються щодо малолітньої або неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути або була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин» [4]. Крім

того, закріплено кваліфіковані склади адміністративного правопорушення.

Також, передбачено адміністративну відповідальність за вчинення таких діянь групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення. Також, в якості спеціального суб'єкта можуть виступати малолітні або неповнолітні особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років. Крім того, передбачено адміністративну відповідальність за неповідомлення керівником навчального закладу (установи) до органів поліції про випадки булінгу (травлення) учасника освітнього процесу [4].

Адміністративні стягнення, що закріплені у вказаних вище нормах КУпАП встановлюють три види адміністративних стягнень: штраф (від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); громадські роботи (від 20 до 60 години); виправні роботи (терміном до 1 місяця з відрахуванням до двадцяти відсотків заробітку) [4]. Що стосується суб'єкта відповідальності за булінг, можна сказати, що він спеціальний. Це малолітня, неповнолітня особа, а також ця службова особа – керівник навчального закладу [4].

Варто зазначити, що особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу лише за рішенням суду. Доказами у справах про факти цькування можуть бути пояснення особи, яка притягується до відповідальності, пояснення потерпілого та свідків, висновок експерта (якщо внаслідок вчинення правопорушення було завдано фізичної чи психологічної шкоди), речові докази у вигляді зipsованих особистих речей потерпілого, письмові документи, матеріали листування, у тому числі – листування у соціальних мережах, відеоматеріали, на яких зафіксовано процес цькування.

Однак, такі дії можуть перетинатись під час процесу встановлення правової кваліфікації такого діяння.

Окремі прояви булінгу можуть підпадати під ст. 127 КК України та кваліфікуватися як катування [8]. У деяких випадках вони ідентичні тим, що відбуваються під час катувань. Слід погодитись з думкою К. В. Катеринчука, який до таких дій можна віднести: завдання ударів, що призводить до фізичного болю; загрозу застосування або застосування засобів (поліетиленових чи інших пакетів) для позбавлення можливості дихати; обливання водою тощо. Такі дії супроводжуються сильним стресом, почуттям беззахисності, нестримного страху. Це може принизити людину, зламати її морально. Наслідком таких дій може бути сильний фізичний біль, а також сильне моральне страждання. Слід погодитись з думкою К. В. Катеринчука «досить часто булінг фактично переростає на тортури з наявністю всіх ознак складу цього злочину, за винятком суб'єкта. Справа в тому: «діти-булери до 16 років, які вчинили дії, що утворюють склад тортур не несуть кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України, оскільки ч. 2 ст. 22 КК України цей злочин не передбачено у переліку тих, кримінальна відповідальність за які настає з чотирнадцяти років» [8, с. 233].

Як свідчить судова практика, дії булерів в нашій країні найчастіше кваліфікуються як хуліганство (ст. 296 КК України) що зумовлено відповідною практикою застосування кримінального закону. Як приклади, можна навести кримінальні провадження що розглядалися судами. Дії обвинувачених кваліфікувались за: за ч. 2, п. 4 ст. 296 «Хуліганство вчинене групою осіб, із застосуванням предметів заздалегідь заготовлених для завдання тілесних ушкоджень» та ч. 2 ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі малолітнього» [7]. Так, група осіб у складі 5-ти осіб (3 з яких неповнолітні та одна малолітня які перебували в громадському місці зловили малолітню особу і одягнувши хлопця на голову 2 поліетиленові пакети на голову та обмотали його скотчем. Потім, обвинувачені помістили особу проти її волі у багажне відді-

лення автомобіля та відвезли його на покинуту територію тракторної бригади. Там обвинувачені побили потерпілого. В подальшому, під погрозою реального застосування фізичної розправи обвинувачені направили в сторону потерпілого предмет, який за своїм зовнішнім виглядом був схожим на вогнепальну зброю. Вони декілька разів натискали на спусковий гачок. На цьому активні дії обвинувачених завершилися. Всю подію вони фіксували за допомогою відеокамери мобільного телефону [9, с. 340].

Крім цього, якщо мова йде про настання юридичної відповідальності за дії неповнолітніх дітей-булерів, законодавством визначено окремий склад адміністративного правопорушення. Він знайшов своє вираження у ч. 4 ст. 184 КУпАП яка має назву «Невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків з виховання дітей», відповідно до якої «вчинення неповнолітніми дітьми, що містять ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [4]. Хоча і тут є прогалини.

Відповідно до ч. 3 ст. 184 КУпАП: «вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено КУпАП, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173-4 цього Кодексу, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [4]. Так, у справі № 569/20155/14-п суд визнав, що «ч. 1 ст. 184 КУпАП не можна застосовувати у ситуації, коли затверджується невиконання батьківських обов'язків щодо дитини віком до 14 років» [9]. Водночас у справі № 3/415/1141/13 від 27.08.2013 р. встановлено що «...мати не дивилася за своїм малолітнім сином 2007 року народження, який внаслідок недогляду завдав пошкодження

іншій дитині... У зв'язку з цим апеляційний суд залишив у силі ухвалу місцевого суду про застосування до жінки відповідальності за ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітнього» [10]. А в ухвалі у справі № 127/7825/14-п від 16.06.2014 року Апеляційний суд Вінницької області зазначив, що суд першої інстанції притягнув до відповідальності мати неповнолітньої, але в тексті постанови наголошувалося, що йдеться саме про малолітню, а не про неповнолітню дитину [11].

На наш погляд слід розглянути можливість зниження віку кримінальної відповідальності суб'єкта злочину за ст. 127 КК України. Особи у віці 11–14 років цілком здатні усвідомлювати як фактичний характер своєї поведінки, так і його наслідки і можуть відповідати за свої дії. Вони здатні також усвідомлювати, розуміти суспільну небезпеку та протиправність наслідків деяких злочинів.

На підставі вищевикладеного, ми пропонуємо запровадження окремої статті, яка передбачає відповідальність з 16 років за скоєння суспільно небезпечних діянь, що кваліфікуються як булінг. Для того щоб дана кваліфікація дії особи не зачіпала інші склади злочину, ми пропонуємо залишити лише психологічне насильство, що може призвести до психологічних розладів, хвороб. Якщо діяння призведе до фізичних страждань або фізичних збитків, відповідні склади кримінальних правопорушень вже передбачені. Пропонуємо розділ II «Злочини проти життя та здоров'я людини» доповнити статтею КК України «Булінг щодо учасників освітнього процесу» та викласти в редакції: булінг – умисне, систематичне вчинення психологічного чи економічного насильства щодо учасників освітнього процесу та за межами навчального процесу заклади, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що призводить до психологічних страждань, розладу психічного здоров'я, емоційної залежності і внаслідок чого могла бути або була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=3386&action=show> (дата звернення: 29.06.2022).
2. Olweus D. Aggressors and Their Victims: Bullying at School. In: Frude N., Gault H. (Eds) Disruptive Behavior in Schools. New York, Willey & Sons, 1984. P. 57–76.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 29.06.2022).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330): кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X: станом на 21 лют. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 29.06.2022).
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: станом на 1 січня. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 29.06.2022).
6. Семпсон Р. Залякування в школах : посібник. США, 2008. С. 49. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_d/buling_article.pdf
7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.06.2022).
8. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика тортур. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. науково-практичної. конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 / Упоряд.: Є. А. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Дідоренко. Луганськ : РІО ЛГУВС ім. Дідоренко 2012. С. 221–224.
9. Кваша Г. С. Поширення насильства та булінг серед неповнолітніх: роль електронних засобів комунікації. Держава право. Серія: *Юридичні науки*. 2019. Вип. 83. С. 331–342.
10. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 30.01.2015. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48422788> (дата звернення: 04.04.2021).
11. Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 27.08.2013. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33139445> (дата звернення: 04.04.2021).